

Володимир Дудченко

ДУДЧЕНКО Володимир Степанович — кандидат філософських наук, доцент кафедри філософських дисциплін Кам'янець-Подільського національного університету, докторант ІВО НАПН України. Сфера наукових інтересів — соціальна філософія та філософія історії, релігійна філософія, синергетика.

ДУХОВНІ ЦІННОСТІ В КОНТЕКСТІ СОЦІОКУЛЬТУРНОГО РОЗВИТКУ СУЧАСНОГО УКРАЇНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА

У межах статті з'ясовується місце духовних цінностей у структурі національної самосвідомості, аналізуються особливості ціннісних процесів сучасного українського суспільства та їх взаємозв'язок з функціонуванням національної самосвідомості, визначаються пріоритетні напрями державної політики щодо формування та розвитку духовних цінностей українського суспільства на сучасному етапі державотворення.

Ключові слова: цінності, нація, національна самосвідомість, духовні цінності, національні цінності, світоглядно-ціннісні орієнтації, державотворення.

Наразі людство переживає чергову низку глобальних викликів. Світові економічні, екологічні, демографічні, техногенні та інші планетарні кризові явища виявили помилковість матеріальних орієнтирів людини — ціннісних, пізнавальних, діяльнісних, що формувались протягом останніх тисячоліть, і засвідчили пріоритетність проблем духовних цінностей серед масштабних проблем сучасності. Особливо гостро цю проблему відчували на собі українці які більшість своєї історії знаходилися в колоніальному ярмі, для яких утрата духовних ідеалів привела до трагічних наслідків і поставила під загрозу буття української державності. Проблема духовних цінностей — це не тільки проблема існування цивілізації, держави, нації але і проблема персональної ідентифікації людини.

Національна ідентичність через унікальну систему цінностей та ідеалів забезпечує духовний, культурний фундамент функціонуван-

ня держави, сприяє виробленню стратегічних орієнтирів суспільного поступу. Проте незважаючи на багатовікову соціокультурну історію українського народу, двадцятиріччя державної незалежності, духовна основа загально цивілізаційного поступу не є державницькою, цілісною, політично узгодженою і консолідуючою ідеєю, що позначається на формуванні української світової нації, консолідації національних інтересів, утворення громадянського суспільства.

Початок ХХІ століття в Україні, як і в багатьох інших країнах світу, характеризується кардинальними стрімкими змінами в багатьох сферах суспільства. Зміни відбуваються в культурі, в ментальності людей, у системі їх життєвих пріоритетів та ціннісних орієнтацій. Т. Артимова, досліджуючи духовні пріоритети української молоді, відзначає, що сучасна молодь формується в умовах глибокої трансформації політичних, соціально-економічних, світоглядних і духовних основ людської життєдіяльності. Сьогоднішні молоді українці знаходяться у двічі екстремальних умовах: переворот у соціально-економічному устрої супроводжується обвальною кризою ціннісної свідомості. На відміну від старшого покоління молоді втрачати нічого, але і набувати нічого, оскільки старші, які не мають досвіду життя в суспільстві, яке «капіталізується», нічим не можуть їм допомогти. «Політичний і моральний світ молодого покоління, яке вступає в життя, характеризується протиборством і навіть хаосом конкуруючих цінностей» [1].

Традиційні цінності радянського часу, до яких можна віднести почуття обов'язку, пріоритет державних інтересів перед особистими, терплячість, ентузіазм, поступаються місцем новим цінностям, що прийшли у зв'язку з розвитком ринково-демократичних трансформацій. Серед цих нових цінностей — багатство (матеріальний добробут), заповзятливість, свобода вибору переконань і поведінки, прагматизм. Відбувається дегуманізація всіх сфер суспільного життя. На сьогоднішній день трансформується вся система цінностей. Суть процесу трансформації полягає в тому, що на верхні рівні ієрархії виводяться матеріально-практичні і утилітарно-прагматичні цінності. У свою чергу, суспільство позбавилося об'єднуючого начала — єдиної системи цінностей — вищого регулятора соціальних відносин, фундаменту світосприймання і поведінки особи.

Руйнація СРСР, комуністичної ідеології та відповідної системи духовних цінностей створили своєрідний аксіологічний вакуум, який значною мірою заповнюється «псевдоцінностями», симу-

лякрами, породженими масовою культурою і масовою свідомістю. Такі процеси криють у собі руйнівний потенціал, оскільки нищать національну свідомість, самотутню українську культуру та віковичну систему духовних цінностей українського народу. Сьогодні є цілком очевидним, що без відродження старих й формування нових ідеалів суспільного розвитку з універсальними цінностями, нормами, орієнтирами неможливо побудувати і зберегти національну державність і самотутність. Отже процес формування й розвитку духовних цінностей сучасного українського суспільства як важливого структурного елемента національної культури й самосвідомості виступає актуальною проблемою, яка вимагає детальних наукових розвідок.

Вагомий внесок у вивчення ціннісної проблематики зробили вітчизняні і зарубіжні науковці. Зокрема сутність та проблеми походження цінностей, їх класифікацію та систематизацію досліджували С.Аваліані, В.Андрущенко, І.Бичко, Н.Бондаренко, В.Блюмкін, В.Василенко, В.Гнатенко, Г.Заїченко, М.Каган, П.Кравченко, І.Надольний, О.Ручка, П.Пронякін, В.Тугаринов, В.Шинкарук та ін. Важливе значення мають розробки вітчизняних і зарубіжних учених, що присвячені сутності духовних цінностей, зокрема, С.Анісімова, В.Бакірова, М.Головатого, С.Гончаренка, О.Дробницького, А.Здавомислова, Ю.Сурміна та ін. Проблемі систематизації українських національних духовних цінностей присвячені наукові праці М.Боришевського, І.Ващенко, С.Возняка, О.Вишневського, Л.Мисіва, Г.Ситника, В.Степанкова та ін.

Відаючи належне теоретичній і практичній значущості зазначених наукових праць вітчизняних і зарубіжних учених, слід, однак, зауважити, що в них не приділялося належної уваги вивченню духовно-ціннісної складової національної самосвідомості українського суспільства як важливого чинника сучасного українського державотворення, що й обумовлює зацікавленість зазначеною проблемою.

Ми поставили за мету з'ясувати місце духовних цінностей у структурі національної самосвідомості, провести аналіз особливостей ціннісних процесів сучасного українського суспільства та виявлення їх взаємозв'язку з функціонуванням національної самосвідомості, визначити пріоритетні напрямки державної політики щодо формування та розвитку духовних цінностей українського суспільства на сучасному етапі державотворення.

Для початку слід зазначити, що в науковій літературі не існує єдиного підходу до визначення поняття «цінність». Проблеми по-

шуку соціальної сутності цінностей приділяють увагу філософи, соціологи, економісти, педагоги, психологи, що свідчить про багатогранність та складність цього поняття. У переважній більшості наукових праць цінності розглядаються як матеріальні та ідеальні предмети, які є важливими для людини, суспільства з позицій задоволення їхніх потреб та інтересів, і які усвідомлюються ними як необхідні, значущі для їх життєдіяльності та самореалізації. Такий підхід уможливило виокремити матеріальні цінності, або ті, що задовольняють матеріальні потреби, і духовні цінності, які визначають духовний розвиток індивіда, групи чи суспільства.

Що стосується дослідження ролі волі у структурі духовності людини, то тут ситуація дещо інша. Йтиметься не про перебільшення значення волі, як це сталося із раціональністю людини, і не про логічну помилку ототожнення змісту релігійної та цілісної системи духовності людини. Тут слід говорити взагалі про змістовну зміну характеру духовності людини, яка стає відображенням сучасного розуміння місця людини у світі, її стосунків із цим світом.

Згадана зміна місця людини у сучасному світі продиктована, перш за все, змінами, що характеризують рівень та досягнення наукового пізнання, потребу розв'язання складних глобальних проблем екологічного чи соціально-політичного гатунку. Суть згаданих змін наочно розкриває методологія сучасних наукових досліджень, їх перехід від етапу класичної до пост класичної науки. Головна ланка цих змін — людина, яка перетворилася зі стороннього, побічного спостерігача на активнодіючого агента дослідження, дії — своєрідного аттрактора (за синергетичною термінологією) процесів у природі та суспільстві, що діють за нелінійними закономірностями і результат яких неможливо передбачити в сучасних умовах. «Силовістська» парадигма діяльності людини (за висновком В. Г. Табачковського) має бути змінена. Цього вимагають екологічні обмежники діяльності (у сфері еколого-соціальних стосунків) та загальнокультурні обмежники діяльності (у сфері біоетики та застосування біотехнологій). А діяти вказані обмежники діяльності людини зможуть лише при відповідних змінах у духовності людини, у збагаченні її духовними цінностями природи (як великої, так і малої), життя (як всепланетного феномена, так і індивідуального), здоров'я людини (як найвищого надбання людської культури).

Суттєвим зауваженням буде те, що духовні цінності відрізняються від інших тим, що вони є продуктом духовного виробництва,

а, отже, належать до феноменів свідомості й виявляються у формі провідних, значущих соціокультурних орієнтирів: ідеалів, норм, символів, образів, почуттів, імперативів, що зумовлюють духовний розвиток індивіда чи суспільства в загалом.

На думку А.Здравомислова, світ цінностей — це, передусім: «світ культури в широкому розумінні слова, це сфера духовної діяльності людини, її моральної свідомості, її прихильність до тих оцінок, у яких виявляється міра духовного багатства особистості» [5, с.127]. О.Вишневський зазначає, що: «духовні цінності поділяються на: абсолютні (вічні), національні, громадянські, сімейного життя та особистого життя» [3, с. 45]. М.Боришевський переконаний, що систему духовних цінностей особистості утворюють ряд підсистем: «саме: 1) моральні цінності; 2) громадянські цінності; 3) світоглядні цінності; 4) екологічні цінності; 5) естетичні цінності; 6) інтелектуальні цінності; 7) валеологічні цінності» [2, с. 24–25].

На нашу думку: «духовні цінності людини мають набути нової світоглядної орієнтації, націленої не на нестримний активізм людини, а на здатність діяти, максимально вписуючись у вже наявні у світі орієнтири, тобто абсолютні духовні цінності» [4, с. 129].

У такому разі, духовність людини, долаючи потреби буденності та односторонньої професійної націленості, піднімається до вищих обріїв людських цінностей, що збагачує її фундаментальними вимогами вселюдської культури.

Адже ціннісні орієнтації є найважливішими елементами внутрішньої структури особистості, закріплені її життєвим досвідом, завдяки їм у суспільстві формуються різного рівня мотиви і цілі людей, визначаються засоби їх забезпечення.

Кожній людині, суспільству притаманна своя специфічна ієрархія цінностей, які виступають зв'язуючою ланкою індивідуального і суспільного, національного і планетарного життя.

Ми живемо в країні з історією, про яку Володимир Винниченко казав, що її без заспокійливих крапель читати не можна. Колись затиснута між потужними імперіями — Австро-Угорською, Російською, Османською, Королівством Польським, а тепер у тисках між інтересами новітньої Російської імперії та Західним світом, в таких реаліях наше суспільство змушене вибудовувати власні аксіологічні детермінанти та духовні цінності.

Традиційні цінності радянського часу, до яких можна віднести почуття обов'язку, пріоритет державних інтересів перед особистими,

терплячість, ентузіазм, поступаються місцем новим цінностям, що прийшли у зв'язку з розвитком ринково-демократичних трансформацій. Серед цих нових цінностей — багатство (матеріальний добробут), заповзятливість, свобода вибору переконань і поведінки, прагматизм. У свою чергу, суспільство позбавилося об'єднуючого начала — єдиної системи цінностей — вищого регулятора соціальних відносин, фундаменту світосприймання і поведінки особи.

У період ринково-демократичних трансформацій ситуація в країні багато в чому визначається тим, носіями яких цінностей є молодь. Сучасна українська молодь народилася і виросла в умовах кардинальної ломки системи цінностей та за відсутності системи державних інститутів соціалізації.

Світоглядна трансформація цінностей молодих людей в умовах радикальних українських реформ є не стільки відомим соціальним процесом, скільки соціальною і духовною проблемою. Тотальна криза породила ситуацію глибокої світоглядної дезорієнтації в молодіжному середовищі і не слід сподіватися на те, що ситуація вирішиться сама собою. З одного боку, відбулася латентна ерозія норм і зразків поведінки молоді, яка деформувала існуючий механізм міжпоколіннісної передачі традиційних цінностей. З іншого, — змінилася смислова інтерпретація таких базових понять як „свобода”, „справедливість”, „праця”, „достаток”, „життєвий успіх”. Події останніх років показали, що ми мало знаємо глибинні зміни, що відбулися в свідомості молодих людей, адже молодь є найважливішим ресурсом розвитку будь-якої держави. Вона виступає ініціатором і рушійною силою прогресу. Молодь цікавить різні угруповання: владу, опозицію, зовнішні сили, кожна з яких хотіла б використати цей ресурс суспільства, мобілізувавши його у відповідність зі своєю метою.

Т. Артимова підкреслює, що нерідко має місце використання молоді в корисливих цілях, і «звідси витікає, що молодь і її ціннісний простір завжди знаходяться у фокусі уваги зацікавлених груп. Щоб контролювати молодь і керувати нею, необхідно постійно тримати її в дослідницькому полі зору» [1].

Усвідомлення і засвоєння духовних цінностей пов'язано з осмисленням особистістю, групою чи суспільством мети і змісту своєї діяльності в аспекті постановки й вирішення різноманітних завдань. Духовні цінності як специфічні сенсоутворюючі джерела існування людини та серцевина механізму самоорганізації суспільства висту-

пають соціально значущими орієнтирами суспільства, важливим чинником його соціально-політичної стабільності й відкривають широкі перспективи для успішних перетворень у країні, стають провідними критеріями її сталого розвитку.

Духовні цінності, що належать нації, громаді й становлять основу їх існування та розвитку, є національними духовними цінностями, які в житті суспільства відіграють роль особливих інтегруючих, соціалізуючих, комунікативних орієнтирів і, виступаючи у формі ціннісних настанов, орієнтацій, соціально-політичних ідеалів, ідей, утворюють духовно-ціннісне ядро національної самоідентифікації. Духовні цінності формуються в процесі історичного поступу нації, розвитку її матеріальної і духовної культури, у цілком визначеному економічному та геополітичному середовищі під впливом існуючих політичних та економічних відносин і національних традицій.

Г.Ситник до основних українських національних цінностей відносить: «державний суверенітет, територіальну цілісність, демократичні основи розвитку, працелюбство, духовність, сім'ю, рівноправність народів, які населяють Україну, самовідданість під час захисту Батьківщини, соціальну справедливість, колективізм, матеріальне та духовне надбання народу України» [9, с.369].

На жаль, до усталених духовних цінностей української нації, додаються найрізноманітніші «псевдомедійні», модерні, «попсові» цінності.

Адже рівень масової культури дуже низький. Культ насилля і розпусти практично заповнив наші екрани, шпальти ЗМІ. Ми мало не на кожному кроці можемо побачити аморальні чи агресивні сцени. Потім дивуємось, чому наша молодь така агресивна, бездуховна та задурманена алкоголем і наркотиками. Звичайно кожен має право споживати те, що забажає, але для молоді потрібно вводити певні обмеження, так як психіка у цієї категорії нестійка і не завжди проводить межу між уявою і реальністю. Вона починає агресивні сцени впроваджувати у життя, що спостерігається на прикладі американських молодиків, які розстрілюють своїх однокласників чи навіть близьких. Тому особливі вимоги постають перед навчальними закладами, які повинні здійснювати завдання виховання молоді на вищих зразках духовних ідеалів, на основі національно-патріотичних та загальнолюдських цінностей, створення у неї нового гуманітарного мислення. Саме така молодь і зможе побудувати високоморальне суспільство, яке б максимально орієнтувалося на розвиток особистості як такої, реалізацією нею всіх своїх потенцій

і яка б у свою чергу доклала максимум зусиль для економічного і культурно-духовного розвитку рідної країни.

Тому саме в нинішніх умовах є дуже важливим становлення нової системи морально-духовних цінностей, нового світогляду, який би базувався на глибоких культурно-духовних традиціях нашого народу. Духовні, моральні релігійні цінності — основа суспільства, його живе коріння. Якщо вони є, якщо вони наповнюють душі людей — ніякі кризи не страшні, люди можуть впевнено дивитися у майбутнє. Неможливо подолати соціально-економічну кризу доти, доки не знайдемо спасіння від спустошення в головах і серцях. Економіка і політика вторинні відносно культури, духовності та моралі. Спочатку потрібно відродити і сформувати національну культуру, «дух народу», а потім на основі цих пріоритетів розвивати економіку.

В основі духовного національного відродження мають бути цінності, які зрозумілі і близькі кожній людині, незалежно від її політичних, релігійних та інших поглядів і переконань, становища в суспільстві. Саме такими можуть і повинні стати загальнолюдські цінності, вироблені протягом всієї історії світової культури. Відродження українським народом такого роду цінностей і становить головні завдання сучасної культури, сенс того, що можна було б назвати новою духовністю, більш універсальною, ніж всі попередні її форми.

Важливою складовою цього процесу є відродження національного духу, національної самосвідомості, основою якої є національна ідея, яка і повинна піднести рівень гідності українців і це допоможе нашому народу зайняти належне місце в складі європейської та світової цивілізації.

Література

1. *Артимова Тетяна*. Архітектоніка цінностей сучасної української молоді та студентів [Електронний ресурс] / Тетяна Артимова. — Режим доступу до ст. : http://www.nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum/Vird/2011_14/PDF/4.pdf
2. *Боришевський М.* Духовні цінності як детермінанта громадянського виховання особистості / М. Боришевський // Цінності освіти і виховання: наук.- метод. зб. / за ред. О. В. Сухомлинської. — К. : АПН України, 1997. — С. 21–25.
3. *Вишневський О.* Теоретичні основи сучасної української педагогіки. Навч. посіб. / О. Вишневський. — Дрогобич : Коло, 2003. — 528 с.
4. *Дудченко В.С.* Ненасилля як духовний фактор соціокультурного розвитку людства: соціально-філософський аналіз. [Монографія] / В.С. Дуд-

- ченко. — Кам'янець-Подільський: Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка, 2010. — 160 с.
5. *Здравомыслов А. Г.* Потребности. Интересы. Ценности / А. Г. Здравомыслов. — М. : Политиздат, 1986. — 223 с.
 6. *Крымский С.Б.* Контуры духовности: новые контексты идентификации / С.Б. Крымский // Вопросы философии. — 1992. — №12. — С. 21-29.
 7. *Кримський С.Б.* Ціннісно-смысловий універсум як предметне поле філософії / С.Б. Кримський // Філософська і соціологічна думка. — 1996. — № 3-4. — С. 102 — 117.
 8. *Леонтьев Д.А.* Ценность как междисциплинарное понятие: опыт многомерной реконструкции / Д.А. Леонтьев // Вопросы философии. — 1996. — № 4. — С. 15 — 27.
 9. *Ситник Г.* Національні цінності як основа прогресивного розвитку особистості, суспільства, держави / Г. Ситник // Вісн. НАДУ. — 2004. — № 2. — С. 369-374.

Дудченко В.С.

ДУХОВНЫЕ ЦЕННОСТИ В КОНТЕКСТЕ СОЦИОКУЛЬТУРНОГО РОЗВИТТЯ СОВРЕМЕННОГО УКРАИНСКОГО ОБЩЕСТВА

В статье определяется место духовных ценностей в структуре национального самосознания, анализируются особенности ценностных процессов современного украинского общества, их взаимосвязь с функционированием национального самосознания, определяются приоритетные направления государственной политики по формированию и развитию духовных ценностей украинского общества на современном этапе построения государства.

Ключевые слова: *ценности, нация, национальное самосознание, духовные ценности, национальные ценности, мировоззренческие и ценностные ориентации, построение государства.*

Dudchenko V.S.

SPIRITUAL VALUES IN THE STRUCTURE OF NATIONAL IDENTITY: THE UKRAINIAN REALITIES

Within the article turns the place of spiritual values in the structure of national identity, analyzed the value processes of modern Ukrainian society and their relationship with the formation of national identity, defined the priority directions of the state policy formation and the development of spiritual values of Ukrainian society at the present stage of the creation of the state.

Key words: *values, spiritual values, national identity, national values, world view values of orientation, creation of the state.*

Надійшла до редакції 7.03.2012 р.